

נחליאל — יחסי שכנים בשנותיה הראשונות מישאל מסורי כספי

לראשוני נחליאל וכוניה,
שארגו חייהם בתורה ובעבודה.

שכונת נחליאל, 'המושב' כפי שכינוה ראשוניה, נוסדה בשנת תרע"ב, ומייסדיה היו עולים מדרום תימן: עודיין, כעדאן, חוכייש וסכיבתם. הם עלו בעקבות שליחות ש' יבנאלי, שכתב על יהודי האיזור הזה: 'הם בריאים וחזקים. הטיפוס — כיהודים כפריים רוסים. הפנים בריאים, העיניים בריאות... ואם תתנו לי רשות להבטיח עזרה, אארגן חבורה יפה של תימנים יפים'.¹ עליית יבנאלי הגיעה לארץ בשנים תרע"ב-תרע"ד, ובשנתה הראשונה כלכד הקיפה כאלף וחמש מאות עולים. מהם הגיעו לחדרה בשנת תרע"ב 40 משפחות: 10 משפחות ממחוז חוכייש הגיעו בכסליו, 15 משפחות ממחוז גוצב רימה הגיעו באדר ו-15 משפחות מאזור כעדאן הגיעו בניסן. נחליאל הוקמה בגבולה הצפוני של חדרה, על פני העמק הרחב שמשני עברי נחל חדרה, הוא נחל אל מפג'ר. בראשיתה היא היתה מוקפת גבעות משלושת עבריה, ואלה שימשו 'גבול טבעי' בינה ובין חדרה ואלו מצדה המזרחי היתה צופה אל מול הרי אפרים והרי מנשה.

מתיישבי נחליאל התגוררו בראשית בואם בסככות ובמחסנים כחאן או תחת כיפת השמים. בתחילת חודש חשוון החלה הקרן הקיימת לבנות את הכתים ואת הצריפים הראשונים לשש-עשרה משפחות — ככל בית חדר של 4×4 מטרים, מטבח ומרפסת. כיוון שהתימנים נהגו לאפות את לחמם בתנורים, העתיקו את מטבחם אל החוץ, והמטבח שימש כחדר שני. כוונת המוסדות המיישבים היתה להקים במקום זה מושב עם יחידה משקית צמודה, חמישה דונאמים לכל משפחה ופרדס משותף. אולם אף כי היתה אדמה פנויה בחדרה ואעפ"י שהמשרד הארץ-ישראלי שילם בעד מגרשי התימנים בכסף מלא, לא הסכים הועד של חדרה להקציב יותר מדונאם אחד לכל בית. המו"מ הממושך שניהל בא-כוח המשרד הארץ-ישראלי בנידון לא הועיל. לבסוף קיבלה כל משפחה תימנית בנחליאל דונאם עד דונאם וחצי, שעליו הקימה את ביתה. מאוחר יותר הם פיתחו את ענף הכוורנות ומשקי-עזר קטנים. באותה עת בנתה חברת 'עזרא' בתים לפועלי המושבה שאינם תימנים, ככל בית נבנו חדר 4×6 מטרים, מטבח ומרפסת, ולכל יחידה הקצו מגרש בן ארבעה דונאמים וחצי.²

1 ש' יבנאלי, מסע לתימן, תל-אביב תשי"ב, עמ' 90.
2 עיין הפועל הצעיר 1912 חוברת 5/6, עמ' 21-22; וכן מאמרו של אברהם טביב, 'לתולדות ישוב אחד' בקובץ שבות ציון, תשי"ב, עמ' 64-65.

בין מתיישבי נחליאל לתושבי חדרה

ההתנחלות בנחליאל לא היתה קלה כלל. כמו מתיישבי חדרה, סבלו גם המתיישבים התימנים מקדחת וממצוקות העיתים, אולם על סבלותיהם נוסף היחס העויין של שכניהם היהודים מחדרה. יחס עויין של אנשי המושבות אל יהודי תימן שהתיישבו בתוכם היה תופעה רווחת. כותב על כך א"ח ב'הפועל הצעיר':

וכשהנך נפגש במושבה זכרון יעקב עם אחד מהאחים הנענים האלה והלה מתחיל קובל לפניך בקולו הרך על ש'אחינו בני ישראל מצערים אותנו על לא דבר' ומה שנורא מזה, 'המכות הבלתי פוסקות שאחינו מכים אותנו בכל יום תמיד' וקולו של המתאונן מתחיל רועד ונפסק מחמת דמעות...³

הכאת יהודים תימנים בידי האשכנזים היתה חיזיון ידוע במושבות יהודה. ברל כצנלסון יצא חוצץ נגד תופעת המכות בחדרה,⁴ וכתב 'הפועל הצעיר' תיאר תופעה זו במושבות יהודה:

... אבל אתה יודע אחי מכים אותנו מכים אותנו, לא נותנים ללקט, עבודה לא נתן לנו וללקט גם כן לא — מה נעשה? תלך ותאמר להם שאסור מן התורה... והנה אשה אחת מן המוכים תפשתי שוב ובקול היסתרי 'אני קוראת אל תכה! אל תכה ישראל, נתנו ישראל... והיהודי מצליף בקורבץ' פה... ופה... ופה... מצליף וקורא אנה מוש ישראל אנה מוש ישראל...⁵

בחדרה היו ידועים כמה וכמה מקרים, שאיכרים היכו תימנים. שני המקרים הבאים קשורים אל הלקט בשדות האיכרים לאחר עונת הקציר. על המקרה הראשון מדווח 'הפועל הצעיר':

מקרה מעין זה קרה לא כבר גם במושבה ח. באחד השדות שלקטו שם עשרות ערביות חטי תירס נמצאו ביניהן גם שתי מלקטות תימניות, לפנות ערב בא פתאום בעל השדה ונטל מאלה האחרונות כל אשר לקטו במשך היום. האכר הנ"ל לאחר שהוכיחו אחד מן הצעירים בעד מעשהו זה ומה ראה על ככה ליטול דוקא מן התימניה, השתדל להצטרף באמתלות שונות, אך הערביות עצמן שהיו באותו מעמד הכחישו את הצטרפותו זו.⁶

על המקרה השני נודע לי מעדות בעל-פה:

כאשר פרצה מלחמת-העולם הראשונה נעשה מצבנו גרוע יותר. על פגעי הקדחת ושאר מחלות באה עלינו עתה חרפת רעב. כאשר מצוקת הרעב דחקה, היו יוצאות

3 הפועל הצעיר, אוקטובר 1912, חוברת 3, עמ' 11.

4 ברל כצנלסון, 'משפט צדק', הפועל הצעיר, 1913, עמ' 42.

5 הפועל הצעיר, נובמבר 1912, חוברת 4, עמ' 10.

6 שם, שם.

נשי-השכונה ללקוט שיבולים לאחר הקציר, ואלו שומרי-השדות היו רודפים אחריהן ומצליפים על גבן בשוטים.⁷

היחסים בין איכרי חדרה לתימנים התחדדו מאד, והאשמות הדדיות של אלה על אלה מצויות במכתבים ובתעודות רבות.

בעיה קשה אחרת היחה אספקת המים. בהעברת קו מים מחדרה לנחליאל, עם בניית הבתים הראשונים בה, טיפל מיכאל טיטלמן, מי שהיה ממונה מטעם מוסדות המיישבים על יישוב יהודי תימן בנחליאל. בהשתדלותו, כנראה, העבירו צינור מים בעובי של 3/4 צול מחדרה אל השכונה, אלא שהמים היו מפסיקים לזרום לעתים תכופות, ועל כך התלוננו המתיישבים התימנים:

... וקשה מהכל חסרון המים כי עכשיו בא זמן הקיץ אשר לכל אדם לא ירוה צמאונו כ"ש⁸ בהצטרפות מים לרחוץ ולכבס לא מצאנו, כי בתחילה נמשכו לנו חוט של מים דרך צנורות והלואי שיהיו זכים וכשרים אלא עכורים וסרוחים ועכשיו נפסקו זה ב' חדשים שלא נמצא מים עוד במושבתנו נחליאל הסמוכה לחדרה כי נשברו הצנורות מול בית הפועלים.⁹

תשובה למכתב זה נשלחה ב-10.5.1914, אלא שאין היא בידנו.¹⁰ המכתב השני נשלח אל המשרד הארץ-ישראלי בסיוון תרע"ד, כחודש לאחר המכתב הראשון וזה לשונו:

... אנחנו דורשים ממעכ"ת¹¹ שתמציאו לנו מים בשביל המושבה נחליאל, לפי שהמזכיר טיטלמן נשתדל לחקן הצנורות שבאו אל המושבה, בין כך ובין כך המים שהוא יוצא מהצנור לא יספיק אפילו לחצי בתי העץ ובשביל זה יש לנו צער כמו שאנחנו יושבים במדבר וזה עת קיץ כאשר נבוא מהעבודה לא נמצא מעט מים לקרר את גופנו.¹²

כתוצאה מכך נאלצו נשות נחליאל לעלות אל המושבה לשאת מים בפחים על ראשיהן, ונתיסרו יסורים רבים בשל כך. הדבר בא לידי ביטוי בזכרונות הנשים בשכונה על אותו זמן. מספרת אחת הנשים:

כאשר היו נשות נחליאל נושאות על ראשיהן פחי מים, היו באים כריוני המושבה ומגלים בידיהם ומנקבים את פח המים.¹³

- 7 מזכרונות מרת אסתר מסורי כראיון אתי בשנת 1979.
 8 כל שכן.
 9 ארכיון ציוני מרכזי (להלן אצ"מ), 144/ב מס' 3277.
 10 מחמת ידיים רבות שעבר ארכיונה של נחליאל, אבדו הרבה תעודות ומה שנמצא היום ביד ועד השכונה אינו מזמנם של הראשונים. ידוע שמצוי חומר ארכיוני בידיים פרטיות, אך אלה מסרבים להודות במציאותו. על-כן כל החוקר ימיה הראשונים של נחליאל נזקק לעדויות כעל-פה של ראשונים. וכך אף אני.
 11 ממעלת כבוד תורחכם.
 12 אצ"מ, 144/ב, מס' 4418.
 13 מרת סעדיה הירם — כראיון עמי, בשנת 1979.

בנחליאל בהתחלת המאה העשרים

ומוסיפה אשה שנייה:

בבוקר הייתי הולכת לעבודה ומשאירה את הפח בפרדסו של ג' ובערב הייתי ממלאה אותו מים ונושאת הביתה. פעם אחת, כשגמרתי למלא את הפח ונושאתי אותו על ראשי, הרגשתי דחיפה חזקה בגבי. נפלתי, פח המים נפל, וג', רמס את הפח היכה אותי וקרא לי גנבת.¹⁴ כשסיימה את סיפוריה פרצה בככי.

למרות כל יסוריהם לא זנחו מתיישבי נחליאל את חיי-הרוח, כאילו היה באלה כדי לחסנם מול הקשיים שלפניהם.¹⁵

בחודש אייר תרע"ד מבקש יפת בן דוד ממתיישבי נחליאל במכתבו אל המשרד הארץ-ישראלי, לכתוב אל מארי יצחק בן יצחק הכהן, שיקח בעבורו את הספרים מחיים אברהם מאל כזיעה, היושב בעדן. למכתב מצורפת רשימה מדוייקת של הספרים שברשות חיים אברהם. ולאחר פירוט רשימת הספרים מעיר הכותב: 'וכא אלינו מכתב ששלחו לנו כיס יש בו מיני זרעים והמכתב בא עם הפוסטה והכיס לא הגיע אלינו כלל, בכקשה שתדרשו בעד הכיס איפה הוא'.¹⁶

אף כשכר עבודתם קופחו מתיישבי נחליאל. בשנת 1914 עבדו בחדרה עשרים פועלים ערבים קבועים, להוציא את הרועים ואת האופה ומשפחתו וכן עובדים בלתי-קבועים. שכר הפועלים הקבועים היה עד 10 גרוש ליום ואלו המכונאי בפרדסים קיבל 14 גרושים ליום. ארבעים וחמישה פועלים אשכנזים בלתי קבועים (ביניהם חמש פועלות) השתכרו עד שנים-עשר גרושים ליום, והיו כמה שקיבלו יותר. לעומתם היו ארבעים פועלים תימנים ועוד כעשר נשים תימניות, שמשכורתם היתה משבעה ועד

14 מזכרונה אמי, מרת רחמה מסורי — בראיון עמי בשנת 1979.

15 על הפנייה אל חיי-הרוח בעת קשה עיין מאמרי: 'Saadya b. Abraham al Bashiri', *HUCA*, L (1980), 180 (36)

16 אצ"מ, 4419 כ/144.

עשרה גרושים ליום.¹⁷ כותב על כך אחד מראשוני נחליאל:

הצעקה היתה גדולה, שלחו שליח ליפו. בא פלדמן¹⁸ וראה את המצב, ילדים מתים, ילדים חולים, האמהות חסרות עצה מה להאכיל את הקטנים. ועד המושבה קיבל נזיפה על היחס הרע האכזרי. הלא נדברו ראשי האיכרים עם נציגי ועד הציונות להביא מיהודי תימן להגדיל את הישוב מכני ברית וזאת נחשבת להם חרפת עולם.¹⁹

מקוה טהרה

יחסם העויין של איכרי חדרה אל התימנים שבשכונתם נמשך שנים לא-מעטות. מפעם לפעם התערבו המוסדות המיישבים אך לא היה בכך כדי לשנות את היחס לתימנים, ואנשי חדרה לא נהגו בהם כשכנים.

הראי"ה קוק זצ"ל כיהן כרב הראשי ליפו ומושבות יהודה בשנים 1904-1915, שבהן היתה גאות בעליית היהודים מתימן ובהן נוסדו שכונות התימנים במושבות. היהודים שעלו בשנים אלה מתימן היו בעיקרם מאזור חידאן שבצפונה ומאזורי שרעב ובעדאן שבדרומה שלא כעולים הראשונים שבאו בעיקר מצנעא ומסביבתה. העולים מצפון תימן ומדרומה עסקו בקבלה ובתורת הסוד, ותקומת ישראל הסתמלה בעיניהם יותר מכל כמושתת על הבסיס של תורה ועבודה. תפיסה זו שהיתה בבחינת מסורת אבותיהם בידיהם ולא מסקנה מ'אידיאולוגיה מודרנית כלשהי', היתה קרובה מאוד לתפיסה הציונית-דתית של הראי"ה קוק. משום כך הוא עקב אחריהם ועודד אותם ולאחר ביקור במקומות ישוביהם בשנת 1909, כתב עליהם במכתב לאביו. המכתב כתוב באהדה רבה, ובאור שהוא אידיולי מעט, לאמור:

...והתימנים הללו, הנם, כרוך השם, אנשים בריאים אוהבים את העבודה מתפללים בכל יום ג' פעמים בציבור ככוונה... וכולם פונים לארץ חמדה באהבה, ושמחים על גורלם אשר הביאם ה' לארץ הקודש, ועובדים באהבה את עבודתם כשדה ובכרם ומהם שומרים ונוטרים כרמים ושקדנים בתורה, ביראת שמים תמימה ואין פרץ ומריבות בשכונתם.²⁰

חרף תארי השבח שכינה בהם הרב את יהודי תימן, נכון הוא שלא חסרו מריבות במשכונותיהם, והמריבות פרצו לפעמים בשל מה שאין בו חשיבות יתר.

בשנת תרע"ב התחבטו אנשי נחליאל בקשיים גדולים לשם הבטחת צרכים דתיים כמו: תפילה, טהרה, שחיטה וכדומה. נשות התימנים לא היה להן מקום לטבול בו אלא

17 הפועל הצעיר, 1913, חוברת 5/6.

18 הכוונה ליהושע פלדמן, הוא הסופר ר' בנימין.

19 סעדיה בן עודד מסורי, מדור לדור (חוברת כסטנסיל, ללא תאריך).

20 אגרות הראי"ה, ח"א תש"ג, 302.

במקוה-הטהרה של חדרה, ואלו נשות המושבה ראו בתימניות נשים מלוכלכות מכונמות ומעבירות מחלות, ועל-כן חדלו ללכת אל המקוה. כשנודע הדבר להראי"ה קוק, כתב מכתב אל אנשי ועד המושבה, וזו לשונו:

י"ב טבת תרע"ג

כבוד הועד הי"ו בחדרה ת"ו.

נודע לי כי בשביל שהתימניות הולכות לבית הטבילה של המושבה יצא קלקול נורא שרבות מהמושבה חדלו ללכת לבית הטבילה, אי לזאת מוטל על הועד חובה שיבנו בית טבילה מיוחד בשביל התימניות והתימנים אצל הכתים הנכנים עתה בעדם. ולא להשתמט בזה בשו"א²¹ כי זה צרך גדול ונחוץ מאוד שאין לדחותו אף לזמן מועט. ובטח יזדרז הועד הזה בכל מרצו והנני החותם בתקוה לעזרת השי"ת²² ואברכם כאהבה בכרכת ה' מציון.²³

המכתב הגיע אל ועד המושבה ככ"ה טבת תרע"ג ולא נענה. לא נמצא מכתב אחר מסוגו או דומה לו שיברר מה עלה בגורל נשות נחליאל ובגורל מקוה-הטהרה. להשלמת החסר פניתי אל זקני השכונה, ומדברי זכרונותיהם²⁴ משתמע, כי מכתבו של הראי"ה קוק גרם למבוכה בקרב אנשי המושבה. מה עשו? עמדו ומנעו את נשות נחליאל מלטבול במקוה-הטהרה שלהם. כיוון שראו כך אנשי נחליאל, תיקנו שיטבלו הנשים במי הנחל שעבר ליד השכונה וכך שימש הנחל מקוה טהרה, רחיצה וכניסה במשך חמש-עשרה שנים ומעלה. בשנת תרפ"ט ירדו ארבע נשים תימנים מהשכונה לטבול, כדרך, במי הנחל. קבוצת ערבים ארבה להן במסתור, וכשהיו אלה טובלות התנפלו עליהן ואנסו אחת מהן. נשבעו הנשים זו לזו שלא לגלות מי הנאנסת, כדי שלא תהיה אסורה לבעלה. באו לנחליאל והתריעו שלא תלך אשה מנשות השכונה לטבול בנחל. עברו כמה שבועות ורבות מנשות השכונה היו אסורות לבעליהן. כיוון שכך, בא ר' חיים בן נתן חממי ז"ל לפני הרב הקדוש ר' סאלם צאירי ז"ל והודיע, שהוא מתנדב לבנות בחצרו מקוה שישמש את הציבור, וכך עשה. כשהחל לבנות את מקוה-הטהרה עמדו כמה נשים צדקניות ונתנדבו כסף מעט כדי לזכות עצמן במצוה. ואמנם נבנה המקוה והאשבורן נתמלא תחילה במי גשמים. מפעם לפעם, כשהוצרכו לנקות את המקוה ולא היו מי גשמים, עמד ר' סאלם צאירי ותיקן חקנה שיש להביא שלושה בלוקים של קרח ובהם לטהר את המקוה. חייך בן נתן ז"ל עשה שתי כניסות למקוה, האחת מחצרו והשנייה מחצרו של סאלם יחיא דהארי ז"ל. זו שימשה בעיקר לנשים, אשר רצו לבוא אל בית הטבילה בצינעה.

21 כשום אופן. 22 השם יחברך.

23 תעודה מס' 52, ארכיון עיריית חדרה. חודתי נתונה למר יחיאל מדור חיים, מעיריית חדרה, שהרשני להחזקות אחר מסמכים אלה; ועוד תודה נתונה למר אבנר סבוראי, דור חמישי לסבא סלימאן מבעדאן, שטרח עמי והסביר לי כל שטעון הסבר; לדורי הגדול, ר' סעדיה בן עודד מסורי, דור רביעי לסבא סלימאן, שנתפנה לספר ולהשלים הטעון בדיקה.

24 מזכרונותיהם של רפאל חממי, ר' סעדיה ואבנר סבוראי בראיונות עמי ב-1980.